

Милосав З. Ђоковић

Балканолошки институт САНУ, Београд

e-mail: milosav.djokovic@bi.sanu.ac.rs

ПАТРИЈАРХ СРПСКИ ВАРНАВА И АПОСТОЛСКИ НУНЦИЈЕ ПЕЛЕГРИНЕТИ (1930-1937)*

Апстракт: Друга половина дипломатске службе апостолског нунција Пелегринетија у Београду поклапа се са периодом када је на челу Српске цркве био патријарх Варнава Росић (1930-1937). Нунције је имао велико интересовање за Српску цркву, а посебно за личност патријарха о чијем избору, устоличењу, ставовима о Католичкој цркви је слао извештаје Државном секретаријату Свете Столице, писао забелешке у дневнику и коментарисао у приватној кореспонденцији. Тема нунцијевог интересовања било је и питање конкордата, чијој ратификацији се противила Српска црква и патријарх. Предмет интересовања нунција биле су и болест, смрт и сахрана патријарха Варнаве. Говорећи о патријарховој смрти, навели смо и један нов податак из послератног периода (из архива из периода папе Пија XII) везан за његову мистериозну смрт 1937. године.

Кључне речи: патријарх Варнава, Ерменеђилдо Пелегринети, СПЦ, Света Столица, патријарх Димитрије, Силвио Оди, Конкордат, ватиканско-југословенски односи

Специфични односи Патријаршије и Нунцијатуре

Током прве половине своје дипломатске службе у Београду (1922-1930) апостолски нунције Пелегринети [Ermenegildo Pellegrinetti] се занимао и за Српску православну цркву о којој је слао извештаје државним секретарима Свете Столице, најпре Гаспарију [Pietro Gasparri], а потом и Пачелију [Eugenio Pacelli], а исто тако уписивао забелешке у свој дневник.¹ Опште ставове о Српској цркви изнео је у неколико својих чланака објављених 1941. године.² О свом односу са патријархом Димитријем и Српском црквом нунције је оставио свој суд у преписци са бискупом Дербињијем [Michel D'Herbigny] 1927. године. Пред свој долазак у Београд на конгрес византолога, француски бискуп је питао Пелегринетија за став о евентуалним посетама патријарху Димитрију, митрополиту Антонију Храповицком и другим епископима, као и српским манастирима.³ Нунције му је одговорио да Српску патријаршију покреће претерано антикатолички дух, који је по њему резултат ранијих збивања и унутрашњих политичко-националних тенденција, тако

* Чланак је настао као резултат рада у Балканолошком институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години, број: 451-03-66/2024-03 од 26.01.2024. године.

¹ Ђоковић 2023, 495-511.

² Pellegrinetti 1941a, Pellegrinetti 1941b; Pellegrinetti 1941c; Ђоковић 2023, 496-498.

³ Дербињи Пелегринетију, Рим, 13. фебруар 1927, бр. 6875, у: Archivio Apostolico Vaticano (AAV), Archivio della Nunziatura Apostolica in Jugoslavia (Arch. Nunz. Jugoslavia), busta 27, foglio (f.) 413r.

да Патријаршија не одржава никакав контакт са Нунцијатуром.⁴ Занимљив је Пелегринетијев коментар који пише Дербињију у истом писму, о томе да Срби осећају носталгију за Римом:

Ваша посета би, ипак, добро дошла и сигуран сам да би били веома почастиновани таквом пажњом, јер док говоре и пишу свако зло о Риму, осећају као неку носталгију за Римом. Штавише, међу православним свештенством, посебно међу лаицима, укључујући и универзитетске професоре, не фали људи жељних да се приближе католичком јединству.⁵

Исте године Пелегринети је имао и директну преписку са патријархом Димитријем која је, може се рећи, била неуспешна. Нунције је 22. јуна 1927. писао директно патријарху критикујући писање *Гласника* о Католичкој цркви и то: о питању Апостолске администрације у Бачкој и о апостолском администратору Будановићу, о титулама бискупа, о питању боравка светог апостола Петра у Риму итд.⁶ Патријарх Димитрије је 5. јула 1927. одговорио нунцију, истичући да *Гласник* не уређује он, да га он лично ретко кад и чита, као и то да Патријаршија објављује само службени део који уједно и контролише, док је све остало дело аутора и уредника, који нису у Београду, већ у Сремским Карловцима.⁷ Патријарх је рекао да ће скренути пажњу уредништву да избегава нападе не само на Римокатоличку цркву, већ и на остале, истакавши да то време захтева проповедање љубави и зближавање народа који верују у Христа, и да он сам у том правцу упућује црквене пастире.⁸ Патријарх је даље наставио:

Држим да би велика духовна корист била по све чланове пастве и наше и Ваше цркве, кад би се и сви пастири који Вашој цркви припадају држали тога правца. Исто тако, била би велика корист по обе цркве, кад би и њихови службени органи били у сагласности и писали увек само у правцу хришћанског братства и једнодушија. Али ето, Ви сте нашли неко ректности у нашем службеном органу, а шта ли би тек ми могли наћи у службеним листовима Ваше цркве, кад бисмо тражили колико се у њима налази увреда не само за нашу српску, него и за целу православну цркву? – Ја бих Вас молио да наредите, да Вам се поднесу извештаји и о томе, шта се у тим листовима пише и да на основу тога расудите, да ли само наши црквени писци излазе са неоправданим нападима, и да ли код Ваших писаца нема још више таквих напада?⁹

⁴ Пелегринети Дербињију, Београд, 26. фебруар 1927, бр. 6898, у: AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 27, f. 414r.

⁵ Исто, f. 414v: „Una sua visita sarebbe ciononostante gradita e son sicuro che si terrebbero altamente onorati di tale attenzione, giacchè mentre dicono e scrivono ogni male di Roma, sentono come una nostalgia di Roma. Del resto non mancano tra il clero ortodosso e più tra i laici, anche professori all'università, uomini desiderosi di avvicinarsi all'unità cattolica”.

⁶ Пелегринети патр. Димитрију, Београд, 22. јун 1927, бр. 7257, у: AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 27, ff. 447r-451r.

⁷ Патр. Димитрије Пелегринетију, Београд, 22. јун (5. јул) 1927, бр. службено/поверљиво (7292), у: AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 27, f. 455r.

⁸ Исто, f. 455v.

⁹ Исто

Патријарх је на крају писма замолио нунција да му се убудуће обраћа преко Министарства спољних послова, пошто је он дипломатски представник при Влади, а не при Цркви.¹⁰

Избор патријарха 1930. године

Када је умро патријарх Димитрије нунције је два пута ишао инкогнито у Београдску саборну цркву да види изложено патријархово тело, али ипак није присуствовао сахрани, иако је био доајен дипломатског кора.¹¹ Описујући смрт и сахрану српског патријарха, у свом извештају Државном секретаријату Свете Столице, Пелегринети је изразио наду да ће нови патријарх бити неко ко ће моћи да се приближи Католичкој цркви или у најмању руку неко ко неће показивати отворено непријатељство према њој.¹²

У свом извештају о смрти патријарха од 11. априла 1930. нунције је последњи део посветио питању избора новог поглавара Српске цркве. Обавестио је да је истог дана када је умро патријарх Димитрије (6. април 1930) у *Службеним новина* објављен „Закон о Избору Патријарха Српске Православне Цркве“¹³ који је потписао краљ.¹⁴ Нунције је у Ватикан послао и превод закона.¹⁵ Дан након патријархове смрти католички свештеник Аугустин Јуретић је посетио нунција и пренео му лоше утиске код „православних“ (сам нунције ставља под наводнике) кругова на изборни закон којим се све оставља краљу у руке.¹⁶ У поменутом извештају кардиналу Пачелију о избором закону нунције је написао да се у односу на претходни увећао утицај државе на избор, и да су чак неки црквени великодостојници и политичари њиме били незадовољни. Пелегринети коментарише да је велика сервилност Цркве према држави последица једног система.¹⁷ О изборном закону нунције је имао прилике да разговара у пољском посланству 11. априла 1930.¹⁸ Поменути закон био је тема и у допису Државном секретаријату од 14. априла 1930. године у коме нунције пише да су епископи тражили да се закон измени, будући да је донет без претходне сарадње са Синодом и да се њиме Српској цркви одузима право да себи изабере поглавара. Занимљив је нунцијев коментар да се све оставља у руке Владе, која би једног дана могла бити састављена од атеиста, као што је, по његовим речима, тада делимично била састављена од масона.¹⁹ Нунције описује да је министар Скршић морао цео дан да убеђује и плаши епископе, који су били изјавили да су спремни да се одрекну учешћа у избору и да краљ сам обави избор, чиме би по нунцијевом ставу избегли своју одго-

¹⁰ Исто, ff. 455v-456r.

¹¹ Ђоковић 2023, 506-507.

¹² Исто, 507.

¹³ „Закон о Избору Патријарха”, 693-694.

¹⁴ Пелегринети Пачелију, Београд, 11. април 1930, бр. 10568 (1310/30), у: Città del Vaticano, Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali (ASRS), Fondo Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (AA.EE.SS.), Pio XI, Jugoslavia, Posizione (Pos.) 93 P.O., fascicolo (fasc.) 52, foglio (f.) 43r.

¹⁵ *Legge dell'Elezione del Patriarca della Chiesa Serbo-Ortodossa (numero straordinario del "Giornale Ufficiale" del 6.IV.1930)*, у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 93 P.O., fasc. 52, ff. 44r-45r.

¹⁶ AAV, Archivio della Prefettura (Arch. della Prefettura), Diari del card. Pellegrinetti, 7 aprile 1930, volume (vol.) 11, f. 75v.

¹⁷ Пелегринети Пачелију, Београд, 11. април 1930, бр. 10568 (1310/30), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 93 P.O., fasc. 52, f. 43r.

¹⁸ AAV, Arch. della Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, 11 aprile 1930, vol. 11, f. 76v.

¹⁹ Пелегринети Пачелију, Београд, 14. април 1930, бр. 10570 (1609/30), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 93 P.O., fasc. 52, f. 46v.

ворност.²⁰ Нунције даље наставља да је председник Синода понудио оставку, коју је касније повукао, и да су затим епископи били позвани у двор код краља,²¹ након чега су извршене мале измене у закону које су објављене у *Службеним новинама*,²² чиме епископи ипак нису били задовољни.²³ Пелегринети у истом извештају пише како је министар Скршић убедио епископе да прихвате закон. На основу информација које је добио од Јуретића,²⁴ нунције тврди да је министар правде дао три аргумента због којих су епископи одустали од противљења закону: 1) да велики политички разлози налажу да краљ има главну улогу у именовању патријарха; 2) да је неопходно да држава има широка овлашћења код именовања патријарха и да то Православна црква треба да допусти, јер би се на тај начин и Католичка црква морала покорити потребама државе; 3) и да би отпор православног епископата ојачао Католичку цркву на штету православља.²⁵ Нунције је коментарисао да тиме министар показује потпуно неразумеваше Католичке цркве. Пелегринети ипак, није поменуо одакле Јуретићу такве информације. Пелегринети додаје да су епископи попустили и прихватили закон, пошто су већ раније прихватили и претходни (мисли се на онај из 1929), због тога што су се поједини плашили да би били изложени малтретирању.²⁶

Избор патријарха је обављен у суботу, 12. априла 1930. године (Пелегринети грешком наводи 13. април). Нунције каже да је избор представљао формалност и даје податке да је у сабору учешће узело 58 чланова, од којих је било 25 епископа. Нунције даје резултате гласања: скопски митрополит Варнава 45 гласова, црногорски митрополит Гаврило 36, дабробосански митрополит Петар 34 (Пелегринети грешком пише херцеговачки), охридски епископ Николај и темишварски епископ Георгије по 21 глас, нишки епископ 1 глас.²⁷ Након гласања министар Скршић је отишао у двор, да би се потом вратио са краљевским именовањем.²⁸ Нунције је у Ватикан послао и препис краљевског указа.²⁹

Нунције је у свом допису дао патријархову биографију, у којој је навео: да је рођен 29. августа 1880. у Пљевљима,³⁰ у Санцаку; да се звао Петар; да се школовао у Призрену, и да је потом у Петрограду, у Русији, завршио црквену академију 1905. са звањем *кандидат богословља*; да је тамо и замонашен 30. априла 1905, а 5. јуна 1905. рукоположен за свештеника; да је из Русије отишао у Цариград за свештеника при српском посланству и за директора српске школе; да је у Цариграду хиротонисан за епископа са титулом *главинички*, напомињући да је то место у Епиру, и да тамо више нема Срба, и да

²⁰ Министар Скршић је 11. априла 1930. у Патријаршији имао сусрет са свим епископима који су се налазили у Београду. *Време* 2980 (12.4.1930) 1.

²¹ На пријем код краља су ишли митрополит црногорско-приморски Гаврило и епископи: темишварски Гаврило, битољски Јосиф и захумско-херцеговачки Јован. *Време* 2980 (12.4.1930) 1.

²² „Исправка у Закону о избору”, 708.

²³ Пелегринети Пачелију, Београд, 14. април 1930, бр. 10570 (1609/30), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 93 P.O., fasc. 52, f. 46v.

²⁴ AAV, Arch. della Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, 11 aprile 1930, vol. 11, f. 76v.

²⁵ Пелегринети Пачелију, Београд, 14. април 1930, бр. 10570 (1609/30), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 93 P.O., fasc. 52, f. 46v.

²⁶ Исто

²⁷ Исто, f. 47г.

²⁸ Детаљан опис избора видети у: „Како је изабран нови патријарх”, 3–4. „Скопски митрополит”, 1.

²⁹ Текст указа је објављен у дневној штампи од 13. априла 1930, али је званично објављен у *Службеним новинама* 23. априла 1930. (СН 91 (23.4.1930) 1). *Гласник Српске православне патријаршије* га је објавио 28. априла 1930. (ГСПП 8 (15/28.4.1930) 1).

³⁰ Мисли се на стари календар (по грегоријанском то је 10. септембар). Нунције грешком пише „Plevje” уместо „Пљевља”. Заправо нунције се базирао на тексту објављеном у новинама *Време* које пишу „рођен је у Плевљу”. *Време* 2891 (13.4.1930) 1.

је Варнава био одређен у област Велеса и Дебра. Будући да је патријарха окарактерисао као великог националисту, нунције у биографији наводи да је у Дебру као епископ радио на стварању и подизању српске свести код становника у Вардарској области, чиме је изазвао гнев код Грка и Бугара, који су Србима били, како нунције пише, ривали у национализму забојеном религијом.³¹ Пелегринети наставља патријархов животопис са подацима да је након 1912. радио на верској организацији у Македонији у српском смислу, да се 1915. са српском војском повукао на Крф, затим у Солун и касније ишао у Русију ради дипломатске мисије. Након рата је у Скопљу наследио митрополита Викентија, кога су Бугари убили и спалили, као и да се бринуо и о другим епархијама у Македонији.³²

Нови патријарх, је како пише Пелегринети, био лични краљев пријатељ, код кога је у епископској резиденцији у Скопљу краљ скоро сваке године проводио одређено време.³³ По питању односа према католицима нунције пише да је патријарх одлучан противник уније схваћене у католичком смислу. Ту помиње један текст о уједињењу Цркава који је као скопски митрополит штампао и који је нунције 1924. послао Оријенталном институту у Риму.³⁴ Описујући патријарха као противника Католичке цркве нунције је поменуо, да је октобра 1925. као митрополит обавио прелаз 23 католика у православље у Скопљу уз учешће локалних и војних власти.³⁵ Након свог, као и протеста неких посланика у Скупштини и чехословачког посланства, нунције је тврдио да је то била идеја митрополита Варнаве, а не чехословачке Владе. Пелегринети је наставио да описује патријархово антикатоличко деловање пре ступања на тај положај, наводећи интервју дат једном београдском листу фебруара 1926. у ком је папски примат назвао будалаштином, и да је тек након интервенције министра вера Трифуновића митрополит Варнава одговорио да није имао намеру да увреди римског епископа.³⁶ Митрополит Варнава је рекао да се православље не бави прозелитизмом и да је прелазак Чеха у православље у Скопљу била њихова жеља.³⁷ По том питању посланик Хохњец је поставио питање министарству на које му је одговорио министар Трифуновић 25. априла 1926, проследивши му одговор митрополита Варнаве од 13. марта 1926.³⁸

Пелегринети на крају извештаја од 14. априла 1930. закључује да католици из Македоније нису имали чиме да се похвале митрополитом Варнавом, који се у сваком случају показивао изузетно љубазан и слаткоречив.³⁹ О евентуалном држању новог патријарха према католицима нунције је написао:

Шта ће радити на новој функцији тренутно је тешко предвидети. Он је предузимљив и одлучан човек. У сваком случају, већ знамо да ће одсада његов однос према католицима бити одраз Владињих намера; за њега, као и за неколико људи режима (неки ту укључују и краља) политичко-верски идеал је царска Русија или руски цар.⁴⁰

³¹ Пелегринети Пачелију, Београд, 14. април 1930, бр. 10570 (1609/30), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 93 P.O., fasc. 52, f. 47rv.

³² Исто, f. 47v.

³³ Исто

³⁴ Исто

³⁵ Исто

³⁶ Исто

³⁷ С. Винавер, „Зашто су скопљански Чеси прешли у православље”, 4.

³⁸ Архив Југославије, Министарство вера Краљевине Југославије (69), кутија 7.

³⁹ Пелегринети Пачелију, Београд, 14. април 1930, бр. 10570 (1609/30), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 93 P.O., fasc. 52, f. 47v.

⁴⁰ Исто, ff. 47v-48r: „Che cosa farà nella nuova posizione è per ora difficile a prevedersi. L'uomo

Пелегринети је препричао и патријархов говор изговорен након читања краљевог указа о именовању.⁴¹ Патријархове речи да Православна црква неће реметити ништа што би довело у несклад православну веру са браћом Хрватима и Словенцима и осталим вероисповестима, нунције је критиковао због тога што патријарх није употребио реч „католици” већ „Хрвати и Словенци” као да ти термини означавају вероисповест и као да не постоје и други католици у Југославији, где је поменуо Мађаре, Немце, Арнауте, Србе и друге.⁴² Нунције је своје писање и коментар базирао да говору патријарха који је објављен у новинама *Време*, јер се нпр. у говору објављеном у новинама *Политика* не помињу речи „другим вероисповестима”.

Устоличење у Саборној цркви

Министарство иностраних послова је 12. априла 1930. упутило циркулар Апостолској нунцијатури и другим дипломатским представништвима у Београду, обавештавајући да ће се устоличење патријарха обавити сутрадан, 13. априла у Саборној цркви.⁴³ На устоличењу (које Пелегринети у свом извештају назива: крунисање)⁴⁴ нунције, ипак није узео учешћа, иако је био доајен дипломатског кора. У свом дневнику је записао да се осећао непријатно што не присуствује устоличењу, будући да зна колико Срби и краљ сматрају лоше његово одсуство, али да нажалост, раскол још увек постоји и да се он без Божје благодати не може зацелити.⁴⁵ Дајући списак учесника на црквеној свечаности нунције напомиње да су поред краља, који је патријарху предао патријарашке инсигније, присуствовали чланови Владе, дипломатски кор, као и представници других вера, међу којима наводи двојицу „апостата” (Горазда и Калођеру), београдски надбискуп Родић, представници јеврејске, муслиманске и протестантске заједнице.⁴⁶

Што се тиче патријархове приступне беседе нунције је рекао да је патријарх глорификовао Српску православну цркву и српски народ, као две ствари истог реда, да је одао велико поштовање краљу, и изразио наду да ће му Господ дати милост да одговори краљевом поверењу.⁴⁷ Нунције је превео један пасус са краја патријарховог говора истакавши да је то једини пасус који није искључиво политичког карактера, али не и без политике. Ради се о делу где патријарх говори да се моли за мир у целом свету, јер је Православна црква увек била толерантна, не гледајући како се ко Богу моли, све док је срце

intraprendente e risoluto. Ad ogni modo sappiamo già fin d'ora che il suo contegno verso i cattolici sarà il riflesso delle intenzioni del Governo; per lui, come per diversi uomini del Regime (alcuni v'includono anche il Re) l'ideale politico-religioso è la Russia degli Zar o lo Zar della Russia”.

⁴¹ Патријархов говор је објављен у: *Време* 2891 (13.04.1930) 1; *Политика* 7882 (13.4.1930) 4; *ГСПП* 8 (15/28.4.1930) 106-107.

⁴² Пелегринети Пачелију, Београд, 14. април 1930, бр. 10570 (1609/30), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 93 P.O., fasc. 52, f. 48r.

⁴³ Министарство иностраних послова Апостолској нунцијатури, Београд, 12. април 1930, бр. 667, у: AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 2, f. 351r.

⁴⁴ Пелегринети Пачелију, Београд, 14. април 1930, бр. 10570 (1609/30), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 93 P.O., fasc. 52, f. 48r.

⁴⁵ AAV, Arch. della Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, 13 aprile 1930, vol. 11, f. 77r.

⁴⁶ Пелегринети Пачелију, Београд, 14. април 1930, бр. 10570 (1609/30), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 93 P.O., fasc. 52, f. 48r.

⁴⁷ Патријархов говор на устоличењу је објављен у: *Време* 2892 (14.04.1930) 1; *Политика* 7883 (14.4.1930) 1-2; *ГСПП* 8 (15/28.4.1930) 107-108.

чисто и док осећа свету љубав која је неопходна свима.⁴⁸

Након устоличења, обавештава Пелегринети Пачелија, био је гала ручак на двору на ком су узели учешћа чланови изборног сабора и други министри, на ком су били присутни и представници Бугарске православне цркве који су били дошли на сахрану патријарха Димитрија и на устоличење новог патријарха. Нунције помиње да су ручку присуствовали епископ Горазд, као и митрополит Антоније Храповицки. Интересовање нунција су биле и здравице како краља тако и патријарха,⁴⁹ чије делове је чак и превео. Тако је пренео да је патријарх у здравици рекао да ће Српска црква у братској љубави и сарадњи других вероисповести у Краљевини Југославији служити Богу, своме омиљеном краљу и отаџбини. Нунције је приметио да је патријарх следећу краљев говор изговорио реч „Југославија”, коју је, како каже, у својим говорима пажљиво избегавао, и да ипак до самог краја није могао само да прича о српском народу.⁵⁰ Пелегринети је завршио допис државном секретару Свете Столице исказујући наду у погледу Српске цркве:

Са наше стране, надамо се да ће нови патријарх, променивши своје идеје, тражити истинско јединство у истинској Цркви, што би допринело и унутрашњем јединству југословенског народа, подељеног углавном чињеницом што ту постоји једна вера уско повезана са једним одређеним народом, чије име званично носи и што је ставља у контраст са другим народима.⁵¹

На нунцијев допис кардинал Пачели је одговорио 14. маја 1930. потврђујући пријем два дописа везана за Српску цркву (од 11. априла о смрти патријарха Димитрија, и од 14. априла о избору новог патријарха). Пачели је у име папе Пија XI нунцију дао инструкције да на деликатан начин скрене пажњу монсињорима Родићу и Акшамовићу због непријатности њиховог присуства на сахрани патријарха Димитрија, с обзиром на њихов положај католичких бискупа и злу вољу коју Српска „православна” црква показује према Светој Столици и Католичкој цркви.⁵²

Период после устоличења

Занимљиво је да је патријарх Варнава приликом своје прве посете Сремским Карловцима у својству патријарха 26. априла 1930. након посете Саборној цркви где је био дочекан уз све почасте, посетио оближњу католичку цркву где га је дочекао жупник Јосип Бертић. Док је хор певао, жупник је одвео патријарха на почасно место и потом му се обратио речима, које преноси лист *Време*:

⁴⁸ Пелегринети Пачелију, Београд, 14. април 1930, бр. 10570 (1609/30), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 93 P.O., fasc. 52, f. 48r.

⁴⁹ Здравнице су објављене у новинама *Политика* 7883 (14.4.1930) 2.

⁵⁰ Пелегринети Пачелију, Београд, 14. април 1930, бр. 10570 (1609/30), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 93 P.O., fasc. 52, f. 48v.

⁵¹ Исто, ff. 48v-49r: „Per parte nostra, noi auguriamo che il nuovo Patriarca, modificando le sue idee, cerchi la vera unità nella vera Chiesa il che sarebbe anche contribuire alla interna unità del popolo jugoslavo, diviso principalmente per il fatto che vi esiste una religione strettamente legata ad una stirpe particolare, di cui porta ufficialmente il nome e che la mette in contrapposizione con le altre stirpi”.

⁵² Пачели Пелегринетију, Ватикан, 14. мај 1930, бр. 1609/30 (10699) у: AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 26, f. 433r: „la sconvenienza della loro presenza ai funerali del Patriarca Demetrio, attesa la loro posizione di vescovi cattolici e il malanimo che la Chiesa “Ortodossa” Serba ostenta contro la Santa Sede e la Chiesa Cattolica”.

Поздрављам Вашу Светост љубављу Христовом. Знам да један епископ, ученик Христов, не може бити без те љубави, и да Ваша Светост долази по жељи онога, који је рекао: Идите, учите све народе, — који је рекао: Љубите се међу собом, јер ћу по том познати да сте моји ученици. Иако ми нисмо, нажалост, уједињени у једној цркви, уједињени смо у тој љубави према Христу, према народу и према нашем узвишеном Краљу.⁵³

На жупникове речи патријарх је одговорио:

Ја сам дубоко дирнут вашим свештеничким и хришћанским поздравом. Историјске прилике разјединиле су следбенике Христове. Али је једна Христова наука, која је освојила цео свет. Та љубав, драги мој духовниче, никога од нас не може да дели, а најмање нас Јужне Словене, који смо упућени једни на друге, јер смо и једне крви. Моја архипастирска љубав биће заједничка. Нека су благословена сва чеда Христове цркве.⁵⁴

Патријарх је потом целивао крст који је држао жупник, а затим излазећи из цркве благосиљао све који су прилазили да узму благослов. Свечани дочек патријарха у католичкој цркви у Сремским Карловцима је свакако веома занимљив догађај. У Срему је ђаковачки бискуп Акшамовић имао обичај, наслеђен од Штросмајера [Josip Juraj Strossmayer], да обилазећи своју бискупију у местима где су православци већина посети и православну цркву.⁵⁵

У фонду Апостолске нунцијатуре у Југославији налази се копија једног писма нунција Пелегринетија Српској патријаршији од 19. априла 1930. Највероватније је нунцију, као доајену дипломатског кора, био упућен позив на свечани ручак који је патријарх Варнава давао у част председника Владе Петра Живковића, министара и дипломатског кора 27. априла у Сремским Карловцима.⁵⁶ Нунције се захвалио на позиву и извинио се што није у могућности да се одазове на патријархов позив јер је требало да путује у Загреб, одакле је требало да иде на сахрану сењско-модрушког бискупа Јосипа Марушића, тако да није могао да буде сигуран да ли ће се вратити 27. априла. Нунције је у истом писму честитао патријарху Васкрс пожелевши му светлост, благодат и утеху од Господа, од кога моли да „нам подари милост да у свету видимо једно стадо и једног пастира”.⁵⁷

Августа 1930. Карло Матаушек, директор Бајлонове пиваре и председник Друштва за изградњу католичке цркве у Београду писао је нунцију око градње будуће католичке катедрале. Послао је нунцију идејну скицу катедрале која би била подигнута на земљишту које је председник београдске општине Милан Нешић био вољан да им да уместо предвиђеног земљишта у Моравској улици. Матаушек је писао да му је Нешић приликом сусрета рекао да само чека патријархов повратак из Врњачке Бање како би могао да га пита да ли се он томе противи и да ли то неће сматрати као потпомагање католичке пропаганде у Београду.⁵⁸

⁵³ Д. Стајић, „Прва посета Патријарха”, 3.

⁵⁴ Исто

⁵⁵ Ђоковић 2023, 507.

⁵⁶ „Званична посета Претседника Владе”, 1; „Посета Патријарху”, 3.

⁵⁷ Палегринети секретару Патријаршије, Београд, 19. април 1930, бр. 10614, у: AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 26, f. 425r: „Qu'Il nous donne la grâce de voir dans le monde un seul troupeau et un seul pasteur.”

⁵⁸ Матаушек Пелегринетију, Београд, 22. август 1930, бр. 11069, у: AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 25, f. 258.

Крајем априла 1931. нунције је добио једно писмо са, како аутор писма каже, поверљивим информацијама о патријарху и његовом односу према католицима. Радило се о томе да је неко патријарху предложио да би православни и католици требало да наступају заједно у црквено-политичким питањима као што је то радио патријарх Димитрије, и да је, по нунцијевом известиоцу, патријарх рекао да то није могуће због тога што су католици превише дрски, да у Београду желе да буду све и да граду желе да дају католичку физиономију, да граде цркве, купују земљишта, врше прозелитизам и да се са таквима не може радити и да задиру у свако питање у јавном животу.⁵⁹ На коментар упућен патријарху да се васкршња посланица врло лоше свидела, патријарх је по речима известиоца, рекао да је он патријарх једине православне цркве која није у тешком положају као што су друге, и да је због тога морао да констатује да је кривица за раскол на католицима и да су они шизматици, а не православни (које тако католици називају) и да треба да се чује православно мишљење и учење.⁶⁰ Још једна опаска упућена патријарху била је зашто се у свим црквено-политичким питањима чује само реч загребачког надбискупа Бауера, на шта је патријарх рекао да то Бауер може да чини, а он не јер је Србин. На крају дописа нунцијев пријатељ даје закључак да се из разговора видела непопустљивост и непријатељско расположење према католицима.⁶¹ Почетком септембра, на повратку из Врњачке Бање нунција је посетио католички свештеник Делале [Ivan Delalle] из Трогира. Он је током боравка у Врњачкој Бањи имао прилике да се неколико пута сретне са патријархом Варнавом, будући да су били у истом хотелу. Делале је тврдио да патријарх има велики страх од католика и да не жели католичку катедралу у Београду јер би то представљало верски дуализам.⁶²

Пелегринети се након патријарховог устоличења интересовао о новом патријарху међу дипломатским кором у Београду, а посебно код америчког посланика Принса [John D. Prince]. Тако се са њим срео 17. априла 1930. године, јер је желео да чује шта он мисли о новом патријарху. Тада се у америчком посланству срео и са турским послаником.⁶³ Патријарх Варнава је био тема разговора апостолског нунција и Принса и 23. јануара 1931. године. Тада је амерички посланик рекао саговорнику да се патријарх непријатељски држи према католицима, а исто тако и према методистима, који су желели да буду признати од стране државе. Принс је Пелегринерију причао и о бугарском владци који је био именован за Америку, за кога верује да му је циљ био да води антисрпску пропаганду.⁶⁴ Нунције је ишао на пријем код америчког посланика и 12. новембра 1931. Принс се тада жалио да патријарх није желео да пошаље изасланика на прославу Хришћанске заједнице младих људи (YMCA), иако га је као скопски митрополит, како пише нунције, причестио⁶⁵ (заправо Принс је нунцију својевремено рекао да се око причешћа у православној цркви 25. децембра 1927. договорио са митрополитом скопским који је о томе обавестио патријарха Димитрија).⁶⁶

Да је патријарх у католичким круговима био означен као највећи непријатељ Католичке цркве сведоче и гласине о покушају да се меша у избор надбискупа коадјутора у Загребу. Нунције је писао Антуну Сламићу 2. септембра 1931. да му је неко са

⁵⁹ Допис Пелегринетију примљен 29. априла 1931, бр. 12079, у: AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 26, f. 646r.

⁶⁰ Исто

⁶¹ Исто

⁶² AAV, Arch. della Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, 3 settembre 1931, vol. 12, f. 66r.

⁶³ Исто, 17 aprile 1930, vol. 11, f. 77v.

⁶⁴ Исто, 13 gennaio 1931, vol. 12, f. 24v.

⁶⁵ Исто, 12 novembre 1931, vol. 12, f. 78v.

⁶⁶ Ђоковић 2023, 504.

сигурношћу тврдио да је патријарх преко једног свог емисара питао професора Цимермана [Stjepan Zimmermann] из Загреба, да ли у Загребу има неки католички свештеник који би био спреман да прекине односе са Римом и да ако такав постоји, он би се потрудио да тај свештеник буде именован за коадјутора надбискупу Бауеру.⁶⁷ Нунције је додао да су патријархове идеје биле добро познате, јер их он није ни крио, и да му делује немогуће да се ипак дотле дошло, јер би то представљало огромно непознавање Католичке цркве и загребачких католика. Нунције је замолио Сламића да се информише одакле долазе такве гласине.⁶⁸ Сламић је 4. септембра 1931. пренео нунцију информације од професора Цимермана. По сопственим тврдњама, Цимерман се неколико месеци пре тога видео са једним бившим православним професором, који му је говорио да је за, како пише у писму, „наше земље” раскол највећа несрећа која постоји и да би била велика ствар кад би дошло поново до јединства, као и то да би онај ко би убрзао то јединство био заиста велико име. Православни професор је питао Цимермана да ли у Загребу има неко ко је дорастао том послу. По мишљењу Цимермана тај професор није био емисар патријарха Варнаве, нити је патријарх уопште поменут у њиховом разговору.⁶⁹ Сламић је чак додао да он у Загребу о томе што му пише нунције није ништа чуо.⁷⁰

О патријарховом држању према католицима нунције је разговарао са Приватом [Belard Privat] 9. маја 1932.⁷¹ На аудијенцији код краља Александра 4. јула 1933. приликом оштре препирке краљ је нунцију износио примедбе зашто му Ватикан поставља бискупе као што су Шарић, Сребрњић, Гас [Aleksandar Gahs], док је нунције узвратио критиком да државна власт подржава прозелитизам на чијем челу је био патријарх, а тадашњи митрополит. На краљево питање да ли то значи да је патријарх антикатолички фанатик, нунције је одговорио са „нажалост”.⁷² На краљево упозорење да се католички свештеници баве политиком, нунције је одговорио да се баве неки, и то не под директивом Свете Столице, већ да се ту види национални утицај на Хрвате и Словенце. Нунције је у расправи рекао да ту често има реакција на то што Срби изједначавају веру и нацију, па говоре „српски патријарх”, „хрватски метрополита”, и да то није резултат католицизма, који по њему, само може ујединити Србе и Хрвате.⁷³

Нунције је 18. октобра 1934. присуствовао сахрани краља Александра. Будући да је опело било у Саборној цркви, Пелегринети се обукао тако, како сам каже, да не привлачи велику пажњу. На сахрану је дошао и надбискуп коадјутор Алојзије Степинац. Приликом боравка у Београду Степинац се сreo са патријархом Варнавом 19. октобра 1934. Приликом сусрета Степинац је патријарха питао да ли може да рачуна на сарадњу Православне цркве по питању веронауке, дотације клира, борбе против бошљевизма присутног у школама и на универзитету, као и око борбе против масонерије. Степинац је тражио да се престане са међусобним оптуживањем у црквеној штампи. О пријему код патријарха Степинац је оставио запис у дневнику,⁷⁴ као и нунције Пелегринети, који је одобрио Степинцу да иде код патријарха.⁷⁵

⁶⁷ Пелегринети Сламићу, Београд, 2. септембар 1931, бр. 12441, у: AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 17, f. 505r.

⁶⁸ Исто

⁶⁹ Сламић Пелегринетију, Загреб, 4. септембар 1931, бр. 12455, у: AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 17, f. 506r.

⁷⁰ Исто

⁷¹ AAV, Arch. della Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, 9 maggio 1932, vol. 13, ff. 9v-10r.

⁷² Исто, 4 luglio 1933, vol. 13, f. 84rv.

⁷³ Исто

⁷⁴ *Dnevnički zapisi Alojzija Stepinca*, 89-90.

⁷⁵ AAV, Arch. della Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, 19 ottobre 1934, vol. 14, f. 57r.

Конкордатско питање

Након дугих преговора конкордат је потписан у Ватикану 25. јула 1935. У име Свете Столице потписник је био државни секретар кардинал Пачели, док је у име Владе Краљевине Југославије то учио министар правде Људевит Ауер, који је био католик.⁷⁶ Након потписивања конкордата до кратког сусрета између нунција и патријарха дошло је 30. новембра 1935. на конгресу Уније за заштиту деце на Коларцу. Нунције је седео у првом реду, одмах до Стојадиновића. На конгресу је био присутан и патријарх, са којим је нунције разменио неколико, како сам каже, баналних фраза.⁷⁷ У периоду након потписивања, главна преокупација Свете Столице и нунција је била ратификација са којом се одуговлачило. Приликом пријема у чехословачком посланству 28. октобра 1936. на ком је био присутан и патријарх, нунције је имао прилике да разговара са председником Народне скупштине, Стеваном Ћирићем, који му је рекао да би требало да конкордат буде на дневном реду или у новембру или у децембру.⁷⁸

Крајем 1936. кренуо је сукоб око конкордата. Нунције је 16. децембра 1936. записао да се десило оно чега се и прибојавао. Мислио је на саопштење Светог архијерејског сабора и написао да то значи да је конкордату објављен рат и да то на крају значи да је конкордат сахрањен. Сутрадан је нунције служио мису за конкордат и за патријарха.⁷⁹ Патријархов говор од 14. јануара 1937. нунције је коментарисао у писму од 13. марта 1937, Анђелу Ђузепеу Ронкалију [Angelo Giuseppe Roncalli, потоњи папа Јован XXIII]⁸⁰, апостолском делегату у Турској, истакавши како је патријарх викао преко радија да је спреман да скине крст и жезал са две змије, да сиђе на трг и да стане на чело Срба патриота како би се супротставио чудовишту од конкордата.⁸¹ Пелегринети се у писму Ронкалију запитао каква ли је ствар тај конкордат кад подиже дим и до митроносних глава, и истакао да је конкордат ствар која доноси мир, а коју мрзе из разлога што се не жели мир из Рима, већ доминација Византије.⁸²

Нунције је 1. фебруара 1937. обавестио Државни секретаријат да је делегација Бискупске конференције (бискупи Њаради и Рожман) у Београду посетила кнеза Павла и другу двојицу намесника, као и председника Владе, Стојадиновића. Кнез је рекао да осуђује деловање свештенства и да се због тога код њега, већ дуже времена не појављује патријарх. Намесник Станковић је рекао за патријарха да има добро срце, да се бори за оно у шта верује, а што се тиче питања конкордата, краљевски намесник је изјавио да неке делове треба уклонити, и да ће онда конкордат проћи. Стојадиновић је бискупима рекао да Влада није ни српска, ни православна, већ југословенска, и да је конкордат ствар државе и Свете Столице, а не Патријаршије и да ће конкордат проћи.⁸³ Када је Пелегринети имао пријем код Стојадиновића 24. фебруара 1937. изнео му је притужбе на, како сам

⁷⁶ О конкордату видети: Salmić 2015.

⁷⁷ AAV, Arch. della Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, 30 novembre 1935, vol. 15, f. 54r.

⁷⁸ Исто, 28 ottobre 1936, vol. 16, f. 43v.

⁷⁹ Исто, 17 dicembre 1936, vol. 16, f. 55rv.

⁸⁰ У кореспонденцији Пелегринетија и Ронкалија честа тема је био и српски патријарх. Ронкали Пелегринетију у писму од 2. јула 1930. пише да му шаље да чита у време разоноде македонске новине из Истанбула које занимљиво пишу о новом београдском патријарху (Ронкали Пелегринетију, Истанбул, 2. јул 1930, бр. 11026, у: AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, busta 26, f. 509r).

⁸¹ Пелегринети Ронкалију, Београд, 13. март 1937, у: AAV, Archivio della Delegazione Apostolica in Turchia (Arch. Deleg. Turchia), busta 157, fasc. 1046, f. 66v.

⁸² Исто

⁸³ Пелегринети Пачелију, Београд, 1. фебруар 1937, бр. 19224 (671/37), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Jugoslavia, Pos. 96, P.O., fasc. 65, ff. 2v-3r.

каже, неправедну патријархову кампању против конкордата. Стојадиновић је осудио патријархово деловање и рекао да ће конкордат бити ратификован, и да он за то има тактику.⁸⁴

Нунција је 24. марта 1937. посетио Никола Москатело [Nikola Moscatello], саветник југословенског посланства при Светој Столици, који му је саопштио да је бивши министар Максимовић дао патријарху документацију везану за конкордат. Москатело је рекао да га је Стојадиновић овластио да напише одговор на патријархове примедбе на конкордат, тако да је замолио помоћ од нунција око документације.⁸⁵

Априла 1937. нунције је писао Ронкалију како конкордат није умро, већ наставља да љути живе. Писао је како је језик који користи званично гласило Патријаршије једноставно речено непристојан и да је *Гласник* сваки пут конфискован од стране Владе, али тек онда кад је већ стигао на своје одредиште.⁸⁶ Нунције је коментарисао да су 1937. године импресивне експлозије византизма, који има хиљадугодишње корење и да ће требати много година и много Божје благодати пре него што „одвојена браћа”, како каже, скину обојене наочаре којима виде Рим и папу само у црном.⁸⁷

Бележећи у дневнику да је једна делегација Архиепископског сабора посетила Стојадиновића, нунције је записао да се Стојадиновић држао тврдо по питању ратификације конкордата, али да ће ипак Цркви морати да да неки милион или неку концесију.⁸⁸

Болест и смрт патријарха

Пелегринети је 22. јуна 1937. писао свом сараднику, секретару Нунцијатуре у Београду, Паолу Бертолију [Paolo Bertoli], да патријарх ставља до знања да је озбиљно болестан, да се повукао у вилу на Топчидеру и да обичан народ прича да су га отровали католици. У истом писму је додао да сматра да је мржња гора од отрова, а да су чланци *Гласника* препуни мржње.⁸⁹ Исто то је записао и у свом дневнику 25. јуна 1937.⁹⁰ Нунције је мису од 28. јуна 1937. служио за патријарха Варнаву. О конкордату је писао апостолском делегату у Истанбулу, Ронкалију, 8. јула 1937. да је Влада штампала 3.000 летак у корист конкордата и да је одлучено да ће се бити изгласан, и уједно да је Православној цркви обећано да ће добити све оно што ће конкордатом добити Католичка црква. Што се тиче патријарха, Пелегринети га у писму Ронкалију дефинише као фанатичног непријатеља конкордата, док је о његовој болести писао исто што и Бертолију, тј. да је озбиљно болестан и да га је прегледало чак 9 лекара од којих су двојица дошла из Беча. Нунције коментарише да папа Пије XI такав луксуз није могао ни да сања, уз опаску да је довољно много мање за једну побожну смрт.⁹¹ Нунције додаје да оно што народ прича око патријарховог тровања представља грациозну хипотезу, која показује стање душе оних који је шире. Нунције информира апостолског делегата у Турској да чека да види шта ће бити са конкордатом који је 15 година у игри, и да не може да напушта Београд, иако је здравствено веома лоше. Пелегринети чак пише да још увек није био „као овај

⁸⁴ AAV, Arch. della Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, 24 febbraio 1937, vol. 16, f. 71v.

⁸⁵ Исто, 24 marzo 1937, vol. 16, f. 76v.

⁸⁶ Пелегринети Ронкалију, Београд, 17. април 1937, бр. 1404, у: AAV, Arch. Deleg. Turchia, busta 157, fasc. 1046, f. 71v.

⁸⁷ Исто

⁸⁸ AAV, Arch. della Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, 3 giugno 1937, vol. 16, f. 92v.

⁸⁹ Пелегринети Бертолију, Београд, 22. јун 1937, у: „Dall'Epistolario del Card. Pellegrinetti”, 64.

⁹⁰ AAV, Arch. della Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, 25 giugno 1937, vol. 16, f. 97v.

⁹¹ Пелегринети Ронкалију, Београд, 8. јул 1937, бр. 1569, у: AAV, Arch. Deleg. Turchia, busta 157, fasc. 1046, f. 83r.

јадни патријарх” („come questo povero Patriarca”) за кога наводи да не може да једе, већ храну узима преко инјекција, и да се молио више пута за његово оздрављење, јер је сматрао да би патријархова смрт у том тренутку представљала проблем за конкордат.⁹²

Када је 19. јула 1937. почела расправа о конкордату у Скупштини, била је предвиђена и литија за патријархово оздрављење, за коју нунције у дневнику пише да се заправо организовала ради побуне против конкордата и да је Влада забранила њено одржавање. Исто тако забележио је да је црква светог Саве звонила целу ноћ у инат и да није могао ока да склопи што због температуре, што због те звоњаве.⁹³ О литији, која је ипак одржана, нунције је забележио: „слепи фанатизам: нека им Бог опрости” („Fanatismo cieco: che Dio li perdoni”).⁹⁴ Предвиђену аудијенцију код Стојадиновића за 20. јул 1937. нунције је морао да откаже због температуре.⁹⁵

Док је у Скупштини изгласаван конкордат, патријарх се ближио своме крају. Мало иза поноћи, 24. јула 1937, сва звона у главном граду су оглашавала патријархову смрт. У свом дневнику нунције је записао:

Увече 23. јула је прошао конкордат у Скупштини; после неколико сати, у 24.10 сати умро је патријарх! Под температуром то сам схватио од бесомучне и непрекидне звоњаве целе ноћи. Тако се наредног дана коментарисало гласање за конкордат у Скупштини (колико бих имао да приметим!) и коинциденција патријархове смрти, који је сад проглашен за мученика.⁹⁶

О патријарховој смрти Пелегринетију је, како сам каже, занимљиве ствари саопштио Москатело.⁹⁷ Нунције је кардиналу Пачелију писао да је изгласавање конкордата била Пирова победа, јер је остало да буде изгласан и у Сенату, као и то да је остала побуна српских маса побуђених екстремном византијском пропагандом.⁹⁸

Обавештавајући Пачелија о патријарховој смрти Пелегринети је дао неке његове карактеристике. Тако је написао да је патријарх био енергичан човек са организационим способностима, али са медиокритетском научном културом. Патријарха је, по речима нунција, водила идеја славенофилства. Патријарх је, имајући контакте и са Грцима и Русима, од Југославије желео да направи центар православља. Пелегринети напомиње да је патријарх тежио јачању српства, које је само у неким околностима и не чисто српским круговима, понекад замењивао са вербалним југословенством. Ватикански дипломата је патријарха окарактерисао као великог радника, човека господских манира и држања. У својим говорима патријарх је увек наглашавао историјске заслуге и узвишену мисију Српске цркве, причајући више као националиста него као верско лице. Пелегринети је патријарха Варнаву сматрао конзервативним. Што се тиче организације Цркве патријарх је потенцирао институције које су се могле, по нунцију, упоредити са конгрегацијама у

⁹² Исто

⁹³ AAV, Arch. della Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, 19 luglio 1937, vol. 17, f. 4r.

⁹⁴ Исто, 20 luglio 1937, vol. 17, f. 4r.

⁹⁵ Исто

⁹⁶ Исто, 21-31 luglio 1937, vol. 17, f. 4v: „Il 23 a sera passava il Concordato alla Camera; dopo poche ore, alle 24-10' moriva il Patriarca! Febbricitante, me ne occorsi al suono indiato e ininterrotto per tutta la notte. Così il giorno appresso si commentava la votazione alla Camera per il Concordato (quanto avrei da notare!) e la coincidenza con la morte del Patriarca, ora qualificato di martire.”

⁹⁷ Исто

⁹⁸ Пелегринети Пачелију, Београд, 24. јул 1937, бр. 19887 (3144/37), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, *Jugoslavia*, Pos. 96, P.O., fasc. 66, f. 15r.

Католичкој цркви. Посебну тему нунције је посветио прозелитизму и штампи, тако да је по њему црквена штампа под патријархом Варнавом водила полемику и стварала мржњу према Ватикану. По нунцију је патријарх лично водио борбу против конкордата, а то све не само да није приближило Српску цркву, како нунције каже, заједничком оцу (мислећи на папу), већ је створило амбис мржње, који по нунцију не може а да не остави велики траг и да не створи све тежи и несигурнији суживот Срба и католика у Југославији.⁹⁹

О смрти патријарха Варнаве¹⁰⁰ занимљив податак је оставио Силвио Оди [Silvio Oddi], отпавник послова *ad interim* у Нунцијатури у Београду, у допису кардиналу Тисерану [Eugène Tisserant] поводом смрти патријарха Гаврила Дожића 1950. године:

Међутим, његов претходник, патријарх Варнава, ипак је умро после тровања (1938 [sic]). И ових дана ми је београдски католички надбискуп рекао да је њему о томе у поверењу био рекао један од лекара који су били позвани ради испитивања органа преминулог патријарха Варнаве. Пронађен је несумњиви траг тровања ... иако је ипак званично речено супротно.¹⁰¹

И након патријархове смрти Пелегринети се у наредних неколико месеци, колико је био нунције, бавио конкордатским питањем. Након повратка са одмора и боловања, он је 9. новембра 1937. био у аудијенцији код кнеза Павла. Када су покренули разговор око конкордата кнез Павле је изнео веома негативан став о Српској цркви, посебно о митрополиту Доситеју и епископима Иринеју Ђорђевићу и Николају Велимировићу, рекавши да су они били оруђе у рукама политичара.¹⁰² Кнез Павле је рекао да је оног дана кад је умро патријарх имао осећај да земља пролази кроз гору кризу него када је убијен краљ Александар. Кнез је рекао нунцију да ће конкордат ипак бити ратификован. Нунције се жалио кнезу како су гласила Патријаршије према Католичкој цркви користила увредљив речник, на шта Света Столица, како је рекао, није желела да узврати истом мером.¹⁰³ Тако су новембра 1937. у Београд дошла тројица бискупа (Степинац, Сребрнић и Њаради) и посетили кнеза Павла, Стојадиновића и друге. Приликом посете Стојадиновић им је рекао да су Срби погрешили што су уопште себи бирали патријарха, јер је он умислио да је вођа српског народа и да може правити Влади неприлике.¹⁰⁴ Те Стојадиновићеве речи које је чуо од бискупа, бележи и Пелегринети у свом дневнику.¹⁰⁵

⁹⁹ Исто, f. 15rv.

¹⁰⁰ Значајна је студија С. Вељковић о разјашњењу смрти патријарха Варнаве. С. Вељковић (2019), 203-220.

¹⁰¹ Оди Тисерану, Београд, 12. мај 1950, бр. 1796/50 у: Archivio del Dicastero per le Chiese Orientali (ACO), Rappresentanze Pontificie, Jugoslavia, busta 2, pos. 683/48, fasc. V, f. 304r. Оди је копију извештаја послатог Тисерану истог дана послао и Тардинију као додатак пропратном писму: Оди Тардинију, Београд, 12. мај 1950, бр. 1798/50 (3910/50), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, *Jugoslavia*, Parte II, Pos. 287, f. 263r: „Il suo predecessore però, il Patriarca Varnava è deceduto in seguito ad avvelenamento (1938 [sic]). Ancora in questi giorni l'Arcivescovo cattolico di Belgrado mi diceva che egli aveva ricevuto in proposito la confidenza di uno dei Dottori che erano stati convocati per l'esame delle viscere del defunto Patriarca Varnava. Era stata trovata traccia indubbia di avvelenamento ... anche se ufficialmente venne detto il contrario”.

¹⁰² Пелегринети Пачелију, Београд, 11. новембар 1937, бр. 20282 (4802/37), у: ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, *Jugoslavia*, Pos. 96 P.O., fasc. 66, f. 67r.

¹⁰³ Исто, f. 67v.

¹⁰⁴ *Dnevnički zapisi Alojzija Stepinca*, 264.

¹⁰⁵ AAV, Arch. della Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, 17 novembre 1937, vol. 17, f. 33r.

Пелегринети је 17. новембра 1937. добио телеграм да је именован за кардинала, чиме је завршио своју дипломатску службу у Београду. Београд је напустио 4. децембра 1937. упутивши се преко Загреба за Рим. Управу *ad interim* над Нунцијатуром је преузео Паоло Бертоли, који је наставио да се интересује о Српској цркви о чему је редовно обавештавао како Државни секретаријат, тако и кардинала Пелегринетија у Ватикану.¹⁰⁶

Закључак

Током 15 и по година службе у Београду апостолски нунције Пелегринети се добро упознао са политичком и верском ситуацијом у земљи. Иако се веома интересовао за Српску православну цркву, однос Патријаршије и Нунцијатуре је био минималан, што потврђује и понеки документ из међусобне преписке. Мора се рећи, да је за тај период то било и очекивано. Може се видети нпр. да нунције није учествовао у догађајима које је организовала Српска православна црква, а на које је позиван дипломатски кор, правдајући то расколом који постоји између две Цркве. Када је Двор или Влада организовали неке догађаје везане за одлазак у православну цркву (пример сахране краља Александра) нунције је узимао учешћа, гледајући да остане непримећен.

Занимљив је нунцијев став саопштен краљу Александру приликом аудијенције 4. јула 1933. да би само католичанство успело да уједини народе Србе и Хрвате. Све то јасно указује да између патријарха и нунција и није могао да се развије ближи однос.

Дефинитивни разлаз између Патријаршије и Апостолске нунцијатуре сигурно је био током конкордатске кризе. Српска црква је крајем 1936. устала против ратификације конкордата. Иако је изгласан у Скупштини 23. јула 1937, након патријархове смрти која се догодила у ноћи између 23. и 24. јула конкордат је био предодређен да пропадне, што је била стална нунцијева стрепња. Када је дефинитивно конкордат скинут са дневног реда, Пелегринети је сматрао да је његова целокупна дипломатска служба у Београду представљала фијаско.

Патријарх је у очима нунција, као и код велике већине католика у Југославији, због свог тврдог става, био најљући и највећи противник Католичке цркве, па је тако у *Litterae Annuali* за хрватску провинцију језуитског реда и назван „*patriarcha Varnava, inimicissimus Catholicismo*”¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Ђоковић 2022, 373-384.

¹⁰⁷ Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI), Nuova Compagnia, Provincia Croatiae, Litterae Annuali, 1502 (1933-1943), 1937, f. 18r.

Извори и литература

Необјављени извори

Архив Југославије (Београд)
Министарство вера Краљевине Југославије (69)
кутија 7

Archivio Apostolico Vaticano (Città del Vaticano)
Archivio della Delegazione Apostolica in Turchia
busta 157
Archivio della Nunziatura in Jugoslavia
busta 2
busta 7
busta 17
busta 26
busta 27

Archivio della Prefettura
Diari del card. Ermenegildo Pellegrinetti, voll. 11-17

Archivio del Dicastero per le Chiese Orientali (Città del Vaticano)
Rappresentanze Pontificie, Jugoslavia
busta 2, pos. 683/48

Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali (Città del Vaticano)

Fondo Archivio della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari
Pio XI

Jugoslavia

Pos. 93 P.O., fasc. 52

Pos. 96 P.O., fasc. 64

Pos. 96 P.O., fasc. 65

Pos. 96 P.O., fasc. 66

Pio XII, Parte II

Jugoslavia

Pos. 287

Archivum Romanum Societatis Iesu (Roma)
Nuova Compagnia, Provincia Croatiae
Litterae Annuali, 1502

Објављени извори

„Dall'Epistolario del Card. Pellegrinetti. Testimonianze di un animo nobile”, *Il Cardinale Ermenegildo Pellegrinetti nel centenario della nascita 1876-1976*, Pescia: Stamperia Benedetti, 37-75.

Dnevnički zapisi Alojzija Stepinca 1934.-1945. iz arhiva UDBA-e, ur. Željko Karaula, Zagreb: Despot infinitus d.o.o., 2020.

„Исправка у Закону о избору Патријарха српске православне цркве” *Службене Новине Краљевине Југославије* 83 – XXXII (11.4.1930) 708.

Korolevskij, Cyrille (2007): *Kniga bytija moego (Le livre de ma vie). Mémoires autobiographiques édités et annotés par G. M. Croce*, Collectanea Archivi Vaticani 45, Cité du Vatican: Archives Secrètes Vaticanes.

Natalini, Terzio (1994): *I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti 1916-1922*, Collectanea Archivi Vaticani 35, Città del Vaticano: Archivio Segreto Vaticano.

Veraja, Fabijan (2014): *Nikola Moscatello – savjetnik Jugoslavenskog poslanstva pri Svetoj Stolic*. „Uspomene” u svjetlu dokumenata. *Doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922.-1946.)*, Collectanea Croatico-Hieronymiana de Urbe 13, Rim: Papinski hrvatski zavod.

„Закон о Избору Патријарха Српске Православне Цркве”, *Службене Новине Краљевине Југославије* 79 – XXX (6.4.1930) 693-694.

Литература

A. A., „Скопски митрополит г. Варнава изабран је за српског Патријарха”, *Време* 2981 (13.4.1930) 1, 7.

A. A., „Њ. В. Краљ предаје новом Патријарху знаке патријаршијског достојанства. Устоличење Патријарха Варнаве”, *Време* 2982 (14.4.1930) 1.

Bertoli, Paolo (1976): „Una vita al servizio della Chiesa”, *Il Cardinale Ermenegildo Pellegrinetti nel centenario della nascita 1876-1976*, Pescia: Stamperia Benedetti, 15-36.

Coco, Giovanni – Dieguez, Alejandro Mario (2014): *I «Fogli di udienza» del cardinale Eugenio Pacelli Segretario di Stato, II, (1931)*, Collectanea Archivi Vaticani 95, Città del Vaticano: Archivio Segreto Vaticano.

Dati, Miro (1976): „Ermenegildo Pellegrinetti. Insegnante, studioso, sacerdote”, *Il Cardinale Ermenegildo Pellegrinetti nel centenario della nascita 1876-1976*, Pescia: Stamperia Benedetti, 77-98.

Ђоковић, Милосав З. (2022): „Ватикански дипломата Паоло Бертоли о избору српског патријарха 1938. године”, *Црквене студије* 19 (2022) 373-384.

Ђоковић, Милосав З. (2023): „Апостолски нунције Пелегринети о Српској православној цркви и патријарху Димитрију (1922-1930)”, *Црквене студије* 20 (2023) 495-511.

Ђурић Мишина, Вељко (2012): *Варнава, патријарх српски*, Пљевља – Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа – Српски културни центар „Патријарх Варнава”.

Giustini, Martino (1976): „Il Card. E. Pellegrinetti che fu collaboratore di Pio XI. Nel centenario della nascita”, *L'Osservatore Romano* 72 (27.3.1976) 5, 7.

Il Cardinale Ermenegildo Pellegrinetti nel centenario della nascita 1876-1976, Pescia: Stamperia Benedetti, 1976.

„†Il Cardinale Ermenegildo Pellegrinetti”, *L'Osservatore Romano* 74 (31.3.1943) 2.

„Како је изабран нови патријарх”, *Политика* 7882 (13.4.1930) 3-4.

Н. Н. „Митрополит скопски Варнава нови Патријарх српски”, *Политика* 7882 (13.4.1930) 1.

„Његова Светост Патријарх Варнава”, *Гласник Српске Православне Патријаршије* 8 (1930) 105-108.

„†Његова Светост Патријарх Варнава”, *Београдске општинске новине* 7-8 (1937) 509-533.

„†Његова светост Патријарх српски Димитрије”, *Гласник Српске Православне Патријаршије* 7 (1930) 97-104.

Pagano, Sergio – Chappin, Marcel – Coco, Giovanni (2010): *I «Fogli di udienza» del cardinale Eugenio Pacelli Segretario di Stato, I, (1930)*, Collectanea Archivi Vaticani 72, Città del Vaticano, Archivio Segreto Vaticano.

Pellegrinetti, Ermenegildo (1941a): „Incontro di religioni”, *Gioventù Italica* 4 (1941) 73-75.

Pellegrinetti, Ermenegildo (1941b): „Chiesa e stirpe serba”, *Gioventù Italica* 5 (1941) 97-98.

Pellegrinetti, Ermenegildo (1941c): „Aspetti della concezione religiosa serba”, *Gioventù Italica* 7 (1941) 153-155.

„Посета Патријарху у Сремским Карловцима”, *Политика* 7894 (28.4.1930) 3.

Р., „Устоличење Патријарха Варнаве”, *Политика* 7883 (14.4.1930) 1-2.

Радић, Радмила (2007): „Васељенска патријаршија, Српска православна црква и црквене реформе између два светска рата”, *Срби и Југославија. Држава, друштво, политика. Зборник радова*, пр. Момчило Исић, Београд: Институт за новију историју Србије, 63-101.

Radić, Radmila (2009): „Izbori patrijarha Srpske pravoslavne crkve u 20. veku”, *Istorija 20. veka* 1 (2009) 17-36.

Radić, Radmila (2014): „Jugoslavija i Vatikan 1918-1992. godine / Jugoslavia e Vaticano 1918-1992”, *Annales, Series Historia et Sociologia* 24 (4/2014) 691-703.

Радић, Радмила (2018): *Војислав Јанић (1890-1944). Свештеник и политичар*, Београд: Институт за новију историју Србије.

Радић, Радмила (2019): *Мисија британске Хришћанске заједнице младих људи у Краљевини Југославији*, Београд: Институт за новију историју Србије.

Salmić, Igor (2015): *Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia e la mancata ratifica (1922-1938)*, Roma: Gregorian & Biblical Press.

„Смрт и сахрана патријарха Димитрија”, *Општинске новине* 15 (1930) 285-289.

Стајић, Д. „Прва посета Патријарха г. Варнаве архиепископској резиденцији у Сремским Карловцима”, *Време* 2992 (27.4.1930) 3.

Стајић, Д. „Званична посета Претседника Владе, Министара и чланова дипломатског кора Њ. Св. Патријарху г. Варнави у Сремским Карловцима”, *Време* 2993 (28.4.1930) 1.

Valente, Massimiliano (2012): *Diplomazia Pontificia e regno dei Serbi, Croati e Sloveni (1919-1929)*, Split: Filozofski fakultet – Odsjek za povijest.

Вељковић, Снежана (2019): „Разјашњење смрти патријарха Варнаве”, *800 година српске медицине. Милешевски зборник. Зборник радова Девог конгреса историчара медицине*, Београд: Српско лекарско друштво, 2019, 203-220.

Винавер, С. „Зашто су скопљански Чеси прешли у православље”, *Време* 1506 (27.2.1926) 4.

**THE SERBIAN PATRIARCH VARNAVA
AND THE APOSTOLIC NUNCIO PELLEGRINETTI (1930-1937)**

The second half of the diplomatic service of the Apostolic Nuncio Pellegrinetti in Belgrade coincides with the period when Patriarch Varnava Rosić (1930-1937) was the head of the Serbian Church. The Nuncio had a great interest in the Serbian Church, and especially in the Patriarch, about whose election, enthronement and views on the Catholic Church he sent reports to the Secretariat of State of the Holy See, wrote notes in his diary and commented in private correspondence. Nuncio's main interest was the issuance of the Concordat, to the ratification of which the Serbian Church and the Patriarch opposed. Nuncio was also interested in the illness, death and burial of Patriarch Varnava. This paper includes new information from the post-war period (from the archives from the pontificate of Pope Pius XII) related to Patriarch's mysterious death in 1937.